

דוח עתידים של מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל ריאיון עם פחופ' ב"ז קדר ופחופ' נילי כהן

מאת ראלי סער

הסטודנטים המצטיינים בתחומי ידע אלה. ללא פעולות שיקום שינקטו האוניברסיטאות, בטווח הארוך עלולה להיפגע גם רמת המחקר של מדעי הרוח".

מדעי הרוח מתקשים לשרוד באקדמיה, בישראל בפרט ובעולם בכלל. האווירה התחרותית וההישגית של החברה בעידן אוטוסטרדת המידע, המעודדת את הצעירים לרכוש ידע בתחומים יישומיים המיתרגמים לרמות שכר גבוהות בשוק העבודה, אינה עושה חסד עם מדעי הרוח. "המורים והסופרים נמנו בעבר עם האליטה של החברה הישראלית", מציינת פרופ' נילי כהן, שעמדה עד לא מכבר בראש הוועדה שמינתה האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ליישום

באלו לימודים אקדמיים יבחר הבוגר המצטיין של מערכת החינוך העל-יסודית? האם מי שבתעודת הבגרות שלו ממוצע ציונים גבוה במקצועות הלימוד ברמה המורחבת יבחר ללמוד מדעי הרוח? האם ארכאולוגיה, בלשנות, מדעי היהדות, היסטוריה, פילוסופיה וספרות עשויים להיחשב משאת נפשם של הצעירים המוכשרים בתום שתים-עשרה שנות לימוד? דוח הוועדה לבחינת עתידים של מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל, שיזם היושב ראש היוצא של החטיבה למדעי הרוח באקדמיה, פרופ' ב"ז קדר, עונה בשלילה על שתי השאלות האחרונות. לדברי פרופ' קדר, "הדוח מתאר תמונת מצב מדאיגה הנוגעת לעתיד מדעי הרוח באוניברסיטאות. סטודנטים בעלי פוטנציאל גבוה בוחרים שלא ללמוד מקצועות הומניסטיים, וכתוצאה מכך הידלדל בשנים האחרונות מאגר

הספרייה בפקולטה למדעי הרוח בהר הצופים. צילום: ששון תירם.

המפליגים גרמו לכך שקליטת סגל צעיר נעשית במינון נמוך ביותר, תכניות הפיתוח נעצרות, התמיכה בתלמידים לתארים מתקדמים היא שולית בלבד, ההשקעה בספריות נמצאת בדלדול מתמיד, השירות לסטודנטים נשחק והמשאבים העומדים לרשות החוקרים ותלמידי המחקר הולכים ומצטמצמים... התביעה לכיווץ של מדעי הרוח מתרחשת על רקע מציאות שבה המקצועות ההומניסטיים נהנים מאשראי מוגבל ביותר" (מתוך הדוח).

"כפי שהדוח מציין", אומרת פרופ' כהן, "המשבר הפוקד את מדעי הרוח הוא כלל עולמי. מאחר שהחברה מעריכה פחות השכלה לשמה, מדעי הרוח – Liberal Arts – איבדו את הסטטוס החברתי הגבוה שממנו נהנו בעבר". לא יפלא אפוא שבארצות הברית, כפי שמצוטט בדוח, שיעור הסטודנטים שבחרו במדעי הרוח כמקצוע ראשי פחת בכמחצית בעשורים האחרונים, ואף בעלי התארים המתקדמים מתקשים למצוא עבודה.

פרופ' קדר חרד מפני הפגיעה בתחומי לימוד שלמים עקב הקיצוץ המתמשך בתקציבי ההשכלה הגבוהה. לדבריו, "אסור להגיע למצב שבו לימודי אפריקה או סנסקריט ואשורולוגיה,

ההמלצות של דוח עתיד מדעי הרוח. לדבריה, "גם אם ירדה קרנם של מדעי הרוח מסיבות כלכליות-חברתיות, אסור לנו לשכוח שמדעי הרוח משמרים את 'שאר הרוח' של החברה שלנו, וכי אנו 'עם הספר' – על כל המשתמע מזה".

הדאגה שמעורר הפיחות המתמשך במעמד של מדעי הרוח באקדמיה הישראלית והרצון להשיב את כבודם האבוד הם שעמדו בבסיס יזמתו של פרופ' קדר להקמת הוועדה. הדוח ממליץ על דרכים לשיקום תחומי המחקר ההומניסטיים במגמה להעלות את קרנם בעיני הסטודנטים המצטיינים. לפני כשנתיים וחצי החלה הוועדה בראשות פרופ' קדר את עבודתה המקיפה, ועשרות אנשי אקדמיה בכירים, ראשי האוניברסיטאות ודקנים של הפקולטות למדעי הרוח בעבר ובהווה עשו יחד לגיבוש המסמך. המלצות הדוח אושרו במועצת האקדמיה בנובמבר 2006, והן אף קיבלו תוקף מעשי ותקציבי בדוח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, בראשות אברהם (בייגה) שוחט (ראו בעמ' 28).

עם תחילת עבודת הוועדה תיאר הדקן לשעבר של הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל-אביב, פרופ' דן לאור, את מצבם המדאיג של תחומי הידע האלה. "קיצוצי התקציב

וכדי להבטיח את רמתם הגבוהה ילמדו אותם חברי הסגל האקדמי הבכיר.

הדוח אף עומד על הצורך בהוספת אנשי סגל בדרגת מרצה בפקולטות למדעי הרוח כדי להזרים אליהן דם חדש. הקיצוץ בתקציבי ההשכלה הגבוהה מונע מהחוקרים המצטיינים של האוניברסיטאות להיקלט בפקולטות למדעי הרוח. גילו הממוצע של פרופסור מן המניין המלמד מדעי הרוח בארץ (54.8 שנים) גבוה בארבע שנים מגילו הממוצע של עמיתו באוניברסיטה בארצות הברית. על פי הדוח, "כדי להבטיח את המשך פעילותן התקינה של הפקולטות למדעי הרוח, יש לאמוד את מספר חברי הסגל הצעירים שקליטתם הכרחית ולהבטיח שהאוניברסיטאות אכן תקצינה את תקני כוח האדם הדרושים". למדעי הרוח נחוצים לא רק מרצים צעירים מוכשרים אלא אף עתודה אקדמית מבטיחה. כדי לעודד את הסטודנטים המצטיינים לבחור במדעי הרוח ממליצה הוועדה להעניק מלגות גבוהות במיוחד למי שיבחרו במסלול אקדמי זה כתחום לימוד ראשי. ואולם מאחר שקשה להניח שמענקים כספיים אלה ימשכו את הצעירים המצטיינים אל הלימודים ההומניסטיים, היא ממליצה גם להעניק מלגות לסטודנטים המוכשרים שיבחרו להוסיף פילוסופיה אל לימודי המתמטיקה, היסטוריה אל התואר הראשון במדעי החיים או ספרות אל לימודי המחשבים.

למדעי הרוח תדמית נמוכה בחברה הישראלית. אף על פי שלימודי ספרות או פילוסופיה אינם קלים ותובעים רמת הפשטה לא פחותה מזו של המדעים המדויקים, הם נתפסים כפשרה של מי שלא הצליחו להתקבל אל הפקולטות המבוקשות באוניברסיטאות. הדוח מבקש להשיב למדעי הרוח את מעמדם היוקרתי. הוא אף ממליץ על פעולות של ממש להגברת מודעות הציבור לחשיבותם של מדעי הרוח. כך, למשל, מציעים חברי הוועדה להנהיג שבוע מדעי הרוח מדי שנה בשנה. כל שבוע כזה יוקדש לתחום מסוים במדעי הרוח, כדי להעמיק את ההכרה בחיוניותו. נוסף על כך מומלץ שתתקיים ועידה שנתית בחסות האקדמיה, שיוזמנו להרצות בה, נוסף על אנשי אקדמיה וחינוך, אישי ציבור וכן אנשי תקשורת בולטים, בוגרי הפקולטות למדעי הרוח. גם הענקת מדליה בתחום מדעי הרוח מידי נשיא המדינה עשויה, לדעת מחברי הדוח, לתרום להשבת היוקרה החסרה כל כך למקצועות ההומניסטיים.

שנלמדו בעבר באוניברסיטאות אחדות, ייעלמו לחלוטין מהאקדמיה הישראלית בגלל העדר תקציב". על מנת למנוע מצב לא רצוי זה ממליץ דוח מדעי הרוח להקים גוף בין-אוניברסיטאי שיהיה מופקד על תכנון תחומי הלימוד שהולכים ונכחדים מהפקולטות ועל תיאום בין האוניברסיטאות בעניין זה. הדוח מציע, לדוגמה, שלימודי אפריקה יוגדרו "תחום מוגן", החייב להתקיים באוניברסיטה אחת לפחות. כך סטודנט הלומד באוניברסיטה שאין בה לימודי אפריקה ורוצה להשתתף בקורסים בתחום זה המתקיימים באוניברסיטה אחרת, יהיה רשאי לעשות זאת. הדוח מדגיש כי הסדר זה, המבטיח נידודת של סטודנטים בין אוניברסיטאות בתחומי לימוד משניים, לא יפגע בחופש האקדמי ובפעולה העצמאית של כל אוניברסיטה ולא ימנע תחרות בין האוניברסיטאות.

פרופ' קדר סבור כי "האוניברסיטאות והפקולטות למדעי הרוח צריכות לקבוע קווים מנחים לתיאום בין הדיסציפלינות השונות שילמדו באקדמיה, תוך הבחנה בין לימודי ליבה בתחומים כמו היסטוריה, ספרות או מקרא, שיתקיימו בכל האוניברסיטאות, לבין התחומים המרכזיים פחות". תחומי הליבה נוגעים למורשת התרבותית שלנו, שעל האוניברסיטאות מוטלת החובה לאצור אותה.

"בוגר אוניברסיטה", אומרת פרופ' כהן, "חייב להיות מצויד ברמת השכלה כללית מסוימת, גם אם בחר ללמוד משפטים, כלכלה או מדעי המחשב ולא תחומים הומניסטיים". על האוניברסיטאות להנחיל ידע זה לכלל הסטודנטים, ולא רק למי שבחרו ללמוד לתואר הראשון בפקולטות למדעי הרוח. לכן קורא הדוח בין השאר להרחבת ההשכלה הבסיסית של כל הסטודנטים באוניברסיטאות, מתוך חשיפתם "למדעי הרוח כנכסי צאן הברזל של כל תרבות".

כדי לבסס את הכשרתם של הסטודנטים הישראלים ממליץ הדוח על שיעורים שיקנו להם מיומנות קריאה וכתובה בעברית מדעית ובאנגלית מדעית. שיעורים אלה, כך מומלץ, יהיו חובה על כל הסטודנטים לתואר ראשון, גם אם לא יינתנו עליהם ציונים או נקודות זכות הנצברות במשך הלימודים לקראת תואר בוגר האוניברסיטה. נוסף על כך, כחלק מהרחבת ההשכלה הכללית מציע הדוח לחייב את הסטודנט בשני שיעורים כלליים בשתי פקולטות שבהן אינו מתמחה, "שלפחות אחד מהם בתחום מדעי הטבע והשני בתחום מדעי הרוח, מדעי החברה או משפטים". שיעורים אלה ירוכזו בשנתיים הראשונות של לימודי התואר הראשון,

דוח האקדמיה על מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל

תלמידים לתואר דוקטור באוניברסיטאות מעניקים העדפה ברורה לעבודות דוקטור העוסקות בעת החדשה – המאה ה-19 והמאה ה-20 – בניגוד לתכניות הלימודים האקדמיות, השומרות על פיזור שוויוני בהרבה בין התקופות. כך עולה מדוח מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל, שחיבר היושב ראש היוצא של החטיבה למדעי הרוח באקדמיה, פרופ' ב"ז קדר, ומועצת האקדמיה אימצה במארכ 2007.

המונח "היסטוריה" מוגדר בדרך כלל כדברי הימים, קורות עם או עמים במשך תקופה או דורות. ואולם במחקר שממצאי מוגשים בדוח נמצא כי רוב חוקרי ההיסטוריה באוניברסיטאות מעדיפים לצמצם את היריעה ההיסטורית ותוחמים את נושאי מחקריהם לתקופה החדשה בלבד. זו אחת מהמלצות הדוח: "ראוי שסגלי החוגים להיסטוריה ייתנו דעתם על השאלה אם השיעור הנוכחי של עבודות דוקטור על המאה ה-20 הנכתבות אצלם אכן רצוי". דוח מחקר ההיסטוריה אף מגלה שיעור גבוה של עבודות דוקטור העוסקות בהיסטוריה יהודית ובהיסטוריה של ארץ ישראל.

אמנם שיעור עבודות הדוקטור הנכתבות באוניברסיטאות ישראל על תולדות הארץ אינו יוצא דופן בעולם, אך התפלגות העבודות הישראליות מתייחדת בשיעורן הגבוה של עבודות העוסקות בהיסטוריה הפרטיקולרית שלנו, כלומר ההיסטוריה היהודית, ההיסטוריה של היישוב ומדינת ישראל, ההיסטוריה של הסכסוך הישראלי-ערבי וההיסטוריה של התושבים הלא-יהודים של ארץ ישראל. הדוח מראה ששיעור העבודות העוסקות בנושאים פרטיקולריים עולה על 65 אחוזים ברוב נקודות הזמן ובחלקן אף עולה על 70 אחוזים (ראו בטבלה). כאמור, גם באוניברסיטאות המערב החוקרים בוחרים להתמקד בחקר ההיסטוריה של ארצות מוצאם, ועם זאת, לדעת פרופ' קדר, דגש רב מדי על ההיסטוריה היהודית ועל ההיסטוריה של ארץ ישראל (מחקר פרטיקולרי) טומן בחובו סכנות של "אי-הכרת ההקשרים הכלליים והמקבילות החיצוניות, הצטמצמות שיח החוקרים ופרובינציאליזציה של המחקר".

עתיד מדעי הרוח בדוח שוחט

תוקף מעשי לדוח האקדמיה על עתיד מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל הוענק בוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, בראשות מר אברהם (בייגה) שוחט.

ועדת המשנה של ועדת שוחט לקידום המחקר האקדמי, בראשות פרופ' מנחם יערי, קבעה כי הקושי במדעי הרוח הוא "מערך סיוע דל עד אפסי לתלמידי הדוקטורט, העדר אופק קליטה לתלמידי התואר השלישי עם סיום לימודיהם, העדר מנגנון מספק השתלמויות בחו"ל וספריות מחקר קורסות".

ועדת יערי ציינה את הפעולות התקציביות הנדרשות לשיקום מעמד מדעי הרוח והמליצה על הקמת הקרן למדעי הרוח, שתקציבה השנתי הראשוני יבוא ממקורות ממשלתיים ויעמוד על 15 מיליון שקלים. לתקציב זה יתווספו סכומים שייגוסו מקרנות פרטיות. פרופ' יערי מציין בדוח כי "קרן צדקה גדולה, הפועלת בישראל, לאחר שקיימה בדיקה משלה על מצבם של מדעי הרוח, הביעה נכונות לתמוך בהקמתה ובמימונה של קרן למדעי הרוח ולסייע בגיוסן של קרנות פרטיות נוספות לעניין זה. השתתפותה של הקרן הפרטית במימון מפעל זה, מותנית בהשתתפות גם מצד המדינה". פרופ' יערי טוען כי דוח הוועדה

לעתידם של מדעי הרוח באוניברסיטאות ישראל מעלה תמונת מצב קשה וכי שני העמודים העיקריים שעליהם נשענת רמת המחקר במדעי הרוח הם ספריות מחקר יעילות ומעודכנות ופעולתן של קבוצות חסונות ותוססות של תלמידי מחקר ודוקטורנטים בתחומי העיון השונים. "בשני אלה כאחד נדרשות פעולות דחופות לתיקונו של מצב מעורר דאגה זה", קובעת הוועדה בדוח שוחט (ראו להלן בעמ' 30).